

GÜLGÜN ÜÇEL-AYBET
Avrupalı Seyyahların Gözünden
Osmanlı Dünyası ve İnsanları
(1530-1699)

İletişim Yayınları 919 • Tarih Dizisi 24
ISBN-13: 978-975-05-0147-0
© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-4. BASKI 2003-2010, İstanbul
5. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Utku Lomlu
KAPAK RESMİ El-Muayyed Camii'nin içi
(Tablo: David Roberts, Kahire 1839).

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜLGÜN ÜÇEL-AYBET

Avrupalı Seyyahların Gözünden
Osmanlı Dünyası
ve İnsanları
(1530-1699)

i l e t i Ő i m

GÜLGÜN ÜÇEL-AYBET 1943 yılında Kadıköy'de doğan Dr. Gülgün Üçel, İstanbul Üniversitesi'nden Tarih dalında lisans (B.A. Honours) ve doktora (Ph.D) diplomasını aldı. 1968-1974 yılları arasında Londra, Edinburgh ve Glasgow üniversitelerinde Tarih dalında ve Avrupa resim sanatı üzerine sanat tarihi dalında yüksek lisans kurslarına devam etti ve doktora tezi ön çalışmalarını tamamladı. İstanbul Robert College ve Ege Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevlerinde bulundu. Halen Mimar Sinan Üniversitesi'nde "Batı Uygarlığı Tarihi" derslerini vermektedir. "Osmanlı Sosyal Tarihi" üzerine yirmiden fazla makalesi ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi", "Uygarlık Tarihi" ve "Sanat Tarihi" alanlarında eserleri vardır. Davet edildiği konferanslara eserlerinden tebliğlerle katıldı: King's College, Cambridge Üniversitesi, 1983; California Üniversitesi (Berkeley) 1984; X. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986; Uluslararası V. ve VI. Türkoloji Kongreleri, İstanbul Üniversitesi, 1985 ve 1988; Asya ve Kuzey Afrika İncelemeleri Kongreleri (ICANAS): Toronto Üniversitesi, 1990, Hong-Kong Üniversitesi, 1993, Eötvös Loránd Üniversitesi Budapeşte, 1997; Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongreleri: Aix-en Provence Üniversitesi, 1992, Heidelberg Üniversitesi, 1995, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1998; Osmanlı ve Osmanlı Öncesi İncelemeleri Sempozyumları (CIEPO): Cambridge Üniversitesi, 1984, Türk Tarih kurumu, 1992, Charles Üniversitesi, Prag, 1996, Viyana Üniversitesi, 1998, Ege Üniversitesi, 2000, London School of Economics, 2002; Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilim Uluslararası Kongresi (IRCICA, UNESCO) İstanbul, 1999; 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi (ISHM), İstanbul, 2002. Dr. Gülgün Üçel, Osmanlı ve Osmanlı Öncesi İncelemeleri Kurumu (CIEPO) ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kurumu üyesidir.

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalı Seyyahlar

SEYAHATNAMELERİN OSMANLI SOSYAL TARİHİ İÇİN KAYNAK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUMU.....	13
16. YÜZYILDAN ÖNCE AVRUPA'DA TÜRLERE AİT GENEL BİLGİLER VE ORTADOĞUDA İLK AVRUPALI SEYYAHLAR.....	31
16. VE 17. YÜZYILLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ AVRUPALI SEYYAHLARDAN BAZILARI VE KISA BİYOGRAFİLERİ.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Yapısı

OSMANLI TOPLUMSAL YAPISININ OLUŞMASINDA SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL ETKENLER.....	99
Türkler.....	114
Azınlıklar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıkların Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumlarına Genel Bir Bakış.....	178

Eyalet Halkı.....	211
Yabancılar	284
Dönmeler	313
Köleler.....	324

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sosyal Yaşam ve Gelenekler

Sosyal Yardımlaşma ve Hayırseverlik	343
Temizlik ve Sağlık ile İlgili Gelenekler	364
Toplumsal Gelenekler	374
Şenlikler ve Törenlerle İlgili Gelenekler	379

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı Şehirleri

ŞEHİRLER VE ŞEHİRLERİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARI	431
İdari Önemi Olan Şehirler.....	528
Anadolu'da Ticari Önemi Olan Şehirler.....	550
Avrupa Kıtasındaki Önemli Şehirler	559
Levant Ticaretinde Önemli Merkezler	566
Osmanlı Şehirlerinde Görülen Özellikler.....	613
SONUÇ.....	619

Önsöz

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal yaşamın temel gerçeklerini tanıtmayı amaçlayan bu kitap, 1968-1980 yılları arasında Avrupa'da ve Türkiye'de 12 yıllık bir araştırmanın ürünüdür. 1981'de savunarak doktor olduğum teze dayanır. Kitabı bugüne kadar yayımlamamamın nedeniyse o sıralarda “uygarlık tarihi” ve “sanat tarihi” alanlarında yeni araştırma konularına yönelmiş olmamdı. Bununla beraber kitaptan bazı kısımları 1983'ten günümüze kadar uluslararası tarih kongrelerinde verdiğim bildiriler arasında yayımladım. Avrupa, Amerika, Kanada ve Türkiye'de bilimsel kongrelerde kitabın özgün konusu ve kaynakları ilgi çekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum yaşamı oldukça geniş kapsamlı bir konudur. Yalnız Osmanlı toplumunu değil aynı zamanda imparatorluğun eyaletlerindeki çeşitli milletleri, etnik ve sosyal grupları da içine alır.

Eserin dayandığı araştırma malzemesine göre burada Türkler, Macarlar, Bosnalılar, Sırlar, Bulgarlar, Araplar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, yabancılar, köleler ve dönmelerin sosyal ekonomik ve kültürel yaşamlarını ve Osmanlı yönetiminin bu halkın yaşam tarzı üzerindeki etkilerini inceledim.

Böyle bir çalışma seçim ve ayırım gerektirir. Eser dört bölüme ayrıldı. Birinci bölüm eserin temel kaynaklarından görgü tanıklarını tanıtır. İkinci bölüm Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum yapısını ve halkın sosyal, ekonomik, kültürel durumunu inceler. Üçüncü bölüm Osmanlı toplumundaki âdetleri, gelenekleri, törenleri, bayramları ve düğünleri Türk kültür tarihini aydınlatması bakımından tanımlar. Kitabın son bölümü sözkonusu halkın yaşadığı Osmanlı şehirlerinin sosyal, ekonomik ve fiziki yapısını tanıtır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum yaşamını incelerken imparatorluğun tarihinde belli bir devir seçilmelidir. Günlük ve sosyal yaşama ilişkin toplumsal âdetler tarihin her devrinde görüldüğü gibi devamlı olarak ve hızla değişime uğrar. Bu değişimi hazırlayan etkenler çoğu zaman siyasi ve ekonomik ortam ve şartlardır. Bir devir seçimi gerekli olduğundan çalışmamı 1530 ve 1699 yılları arasındaki zamanla sınırladım. Bunun iki nedeni var: 1530'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ve ekonomik gücü en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) fetihleriyle imparatorluğa yeni ülkeler katılmıştı [Macaristan (1526, 1533), Tebriz ve Bağdat (1534), Tunus (1534), Kili ve Akkerman (1538), Aden ve Yemen (1538), Budin (1529, 1541)]. İmparatorluğa bağlı devletlerden alınan yıllık vergiler, Orta Avrupa'daki madenlerin işletilmesinden ve tarımdan elde edilen gelirler, Karadeniz, Akdeniz ve Kızıldeniz'deki önemli merkezlerin bütün zenginlikleri devlet hazinesine akıyordu. Sultan Süleyman'ın yönetim için yaptığı kanunlar saltanatından sonra da uzun yıllar uygulandı. Başvezir Sokollu Mehmed Paşa ve müftü Ebussuud Efendi bu parlak devri devam ettirdiler. 17. yüzyılda görülen siyasi ekonomik buhranlara rağmen. IV. Murad'ın saltanatında (1623-1640) sosyal ve ekonomik önlemler alınmasıyla ve yeni fetihlerle [Revan (1634) ve Bağdat (1638)] iç ve dış siyasette imparatorluğun otoritesi yeniden sağlandı. Başvezir Tarhuncu Ahmed Paşa'nın (1653) aldığı mali ve idari önlemler, başvezir Köprülü Mehmed Paşa'nın ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın siyasi başarılarıyla

(1656-1676) imparatorluğun askeri ve mali gücü II. Viyana kuşatmasına kadar (1683) sürdü.

Bu devir araştırmamın dayandığı kaynaklar bakımından çok zengindir. 1530-1699 yılları arasında yaşamış ünlü Osmanlı bilginleri, hukukçuları, tarihçileri, düşünürleri ve şairlerinin (Baki, Fuzuli, Hayalî, Lütî Paşa, Peçevî, Emir Çelebi, Atâî, Mekke kadısı Ali Çelebi, Bağdat kadısı Nuri, Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi ve Aziz Mahmud Efendi, vd.) eserlerinde Osmanlı toplum yaşamına dair önemli kayıtlar var. Devrin sosyal ve anıtsal mimarî yapıları da toplum yaşamının izlerini yansıtan birer delildir. İmparatorluğun Avrupa ve Ortadoğu eyaletlerindeki medreseler, hastaneler, mektepler, hanlar, kervansaraylar, yollar, çeşmeler ve köprülerin çoğu ünlü Osmanlı mimarı Sinan'ın ve ondan sonra gelen Davut Ağa, Mehmed Ağa, Mustafa Ağa ve diğerlerinin eserleridir.

Daha önemlisi, görgü tanıklarının gözlemlerinden renkli ve canlı tanımlamalara sahibiz: onların notlarını içeren edebî eserler (mektuplar, şiirler, seyahatnameler, anılar) bize Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sosyal ve kültürel görüntüsünü verir. Osmanlı görgü tanıkları arasında Lâtîfî, Evliya Çelebi kadar ülke gezmemiştir ama *Evsaf-ı İstanbul* adlı eserinde İstanbul'daki gözlemlerini gerçekçi olarak kaydetmeyi başarmıştır. Bu devrin ünlü şairlerinden Atâî ve Nabî'nin Osmanlı toplumunun sosyal yaşantısı üzerine İstanbul ve Edirne'deki gözlemleri Osmanlı sosyal tarihi için iyi birer kaynaktır.

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan görgü tanıklarının çoğu Avrupalı seyyahlardır. 1530 ve 1699 yılları arasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Osmanlı şehirlerine pek çok seyyah geldi. Bunun nedeni devrin siyasi ve kültürel olaylarıyla yakından ilgilidir: 16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Doğu Akdeniz'deki sınırları hızla genişlemekteydi. İmparatorluğun bu coğrafi bölgelerde uyguladığı genel siyaseti idari, sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yürütülmesini amaçlayan ve gücünü sağlam ve sistemli kurumlarından alan bir egemenliğin kalıcılığını korumakta odaklanmıştı.

Bu siyaset dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa devletleri arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler yoğun bir şekilde artmıştı. Buna bağlı olarak İstanbul'da Avrupa krallıklarının ilk daimî elçilikleri kuruldu. Daha sonra İzmir ve Ege adaları, Halep, Kahire ve Kuzey Afrika'daki diğer şehirlerde Avrupa devletlerinin konsoloslukları ve ticaret ataşelikleri açıldı. Bu nedenle bu devirde pek çok Avrupalı diplomat, tacir, tercüman, bilgin ve din adamı Osmanlı ülkelerine geldiler. Siyasi ve ticarî görevlerle gelenlerden başka Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ahaliyi ve şehirleri tanımak gayesiyle gelenler de vardı. Özellikle araştırmamda kaynak olarak başvurduğum seyyahlar, bu devir Avrupası'nda rönesans ve bunu takiben barok denilen, bilim ve güzel sanatlarda insan, doğa ve evrensellik düşüncesini esas alan kültürleri idrak etmiş kişilerdi. Bu seyyahlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gözlemlerini içeren çok zengin bir seyahatname literatürünü bize bırakmışlardır. Böylelikle araştırma malzemesinin çokluğu bu devri seçmemde en önemli etken oldu.

Bu çalışmada incelediğim seyahatnameler İngilizce, Fransızca, Almanca, Latince ve İtalyanca yazılmıştı. Kitapta Fransızca ve İngilizce metinlerin Türkçe tercümeleri bana aittir. Diğer metinler dil uzmanları meslektaşlarım tarafından Türkçe'ye çevrildi.

Bu eserin dayandığı diğer kaynaklar arasında Osmanlı kanunnameleri önemli bir yer tutar. Osmanlı kanunnamelerinde madenciler ve çiftçilerin çalışma kuralları, alım-satım vergileri, evlenme-boşanma, miras vb. gibi konularla ilgili hükümler Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal ve ekonomik yaşam üzerine en değerli arşiv malzemesidir. Bu kitapta bir amacım da Osmanlı yönetiminin halkın yaşam tarzı üzerindeki etkilerini göstermektir. Bunun için de en iyi kaynaklar Osmanlı kanunnameleridir.

Kanunları incelerken iki temel eser çalışmama ışık tuttu: Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın "*Kanunlar*" -XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Mali Esasları ve Dr. Robert Anhegger ve Prof. Dr. Halil İnalcık'ın hazır-

layarak yayımladıkları *Kanunname-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*.

Anadolu kadınının sosyal ve ekonomik hakları üzerine R. C. Jennings'in *Women in Early 17th Century Ottoman Records*; Mısır eyaletinde yerli halkın yaşamı için Galal El-Nahal'in *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*; Osmanlı şehirlerinde yabancıların durumuyla ilgili P. Masson'un *Histoire du Commerce Français dans le Levant* ve diğerleri başvurduğum eserler arasındadır.

Bu bilimsel incelemelerin yazarları arasında hocam Şehabetin Tekindağ'ı, Ömer Lütfi Barkan'ı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'yı ve Tayyib Gökbilgin'i anmaktan onur duyuyorum.

Kitabın özgün konusuna dikkati çekerek yayımlarını ısrarla öneren sayın Prof. Dr. Halil İnalcık'a ve sayın Prof. Dr. Bernard Lewis'e teşekkürlerimi iletmek isterim.

Kitabı yazarken arşiv belgeleri için başvurduğum İstanbul Başvekâlet Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, seyahatnameleleri ve diğer kaynak eserleri incelediğim İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Londra Üniversitesi SOAS Kütüphanesi, Edinburgh Üniversitesi Kütüphanesi, Glasgow Üniversitesi Kütüphanesi, National Library of Scotland, Public Record Office (Londra) ve Paris'te Bibliothèque National görevlileri, memurları ve müdürlerine teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM
**Osmanlı İmparatorluğu'nda
Avrupalı Seyyahlar**

**SEYAHATNAMESLERİN OSMANLI
SOSYAL TARİHİ İÇİN KAYNAK OLARAK
DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUMU**

Osmanlı sosyal tarihinin yeniden keşfedilen kaynakları arasında seyahatnamelerin değerlendirilmesi ve yorumu çok geniş kapsamlı bir meseledir.

Osmanlı sosyal tarihinin kaynaklarının yorumlanmasında en ciddi hatalar Osmanlı devleti ve Türkler hakkındaki asılsız önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu önyargılar kısmen politik nedenlerle bilinçli olarak geliştirilmiştir veya Osmanlı tarihini, Osmanlı devlet yapısı ve kurumlarını, kültür ve geleneklerini algılama ve araştırma yetersizliğinden ortaya çıkmıştır.

Belli önyargıların ürünü bu tür hataları Albert Hourani 1974'te yayımladığı "The Ottoman Background of the Modern Middle East" adlı makalesinde ustaca açıklar.¹ A. Hourani makalesinde bu önyargıların politik olarak Ortadoğu milliyetçiliğinden kaynaklandığını ve bu görüşün Arap yazarlar arasında

1 Albert Hourani, "The Ottoman Background of the Modern Middle East", *The Ottoman State and its Place in World History*, ed. Kemal H. Karpat, Leiden, 1974, s. 61-78.

olduğu gibi 19. yüzyıl Avrupalı yazarlar tarafından da benimsendiğini belirtir. Bu bölümde verdiğim örnekler ve yaptığım açıklamalardan anlaşılacağı gibi önyargılı düşünce ve görüşler özellikle 1980'den sonra günümüze kadar devam etmektedir.

Albert Hourani'nin makalesinde eleştirdiği temel önyargı şuydu: "Türkler eski İslâm uygarlığına son verdiler ve bu uygarlığın gelişmesini önlediler." Makalede J.J. Rousseau ve John Henry Newman'ın bu doğrultudaki görüşlerine değinen Hourani, Ortaçağ İslâm tarihi ve Osmanlı tarihinden verdiği örneklerle bu önyargıları çürütür.² Bunu yaparken Hourani, Osmanlı devlet teşkilatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik yapısı ve Osmanlı kurumları, devlet yönetimi ve kanunları ve bunların uygulanmasındaki ustalığı bütünüyle gözler önüne serer. Ayrıca, bu makaleyi yazdığı sıralarda 1970'ten sonra yeni yetişen tarihçilerin İstanbul'daki zengin devlet arşivlerini incelemelerine rağmen, kendilerinden öncekiler gibi bu önyargıların hâlâ etkisinde kaldıklarını vurgular. Hourani, bu makalesinde Osmanlı devletinin 1516-1517 yıllarında, Ortadoğu'da uyguladığı siyasetin bilimsel bir açıklamasını yaparak 19. yüzyıl Avrupalı yazarların benimsediği önyargıyı eleştirir.

Burada benim amacım Osmanlı sosyal tarihi üzerine yazılmış 16. ve 17. yüzyıllar Avrupa seyahatnamelerini tanıtmak ve yorumunu göstermektir. Öncelikle, Osmanlı sosyal tarihiyle ilgili 16. ve 17. yüzyıl Avrupa seyahatnamelerinin 1980'den önceki ilk değerlendirmelerini tanıtmak uygun olacaktır. Osmanlı sosyal tarihinin bilimsel incelemesinin ihmal edilmiş bir araştırma alanı olarak kalmasında en önemli nedenlerden biri, 1980'den önceki birkaç çalışma dışında temel kaynak niteliğindeki bu çok zengin araştırma literatürünün yeterince değerlendirilmemiş olmasıdır.

Seyahatnamelerden başka Osmanlı tarihinin diğer kaynakları arasında Osmanlı sosyal tarihiyle doğrudan ilgili olanlar sı-

2 J.J. Rousseau, *Du Contract Social*, IV. cilt, Bölüm 8; J.H. Newman, *Lectures on the History of the Turks*, Dublin, 1854, s. 105.

nırlıdır. Örneğin, Osmanlı kroniklerinde Osmanlı toplumuna ve toplumun sosyal ve kültürel yaşantısına dair bilgi bulmak güçtür. Sultan tarafından atanmış resmî görevli tarihçilerin yazdığı bu kroniklerde genellikle askeri seferler, savaşlar, siyasi ve diplomatik ilişkiler, devrin hükümdarının izlediği siyasete dair bilgi verilir. Bununla beraber çok zengin Osmanlı arşivlerinde devletin yönetim politikası, güvenlik ve adaletle ilgili belgelerde Osmanlı sosyal tarihini aydınlatacak kayıtlar vardır.

Osmanlı kanunnameleri ve kadı sicilleri evlenme, miras, alım-satım, vergiler, ücretler, ticaret gibi sosyal ve ekonomik yaşamla ilgili konularda önemli belgelerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal ve kültürel hayat üzerine gerekli ve ayrıntılı bilgi, görgü tanıklarının hatıratları, mektupları ve günlüklerinde bulunur. Gözlemlerini ve yaşadıkları olayları kaydeden görgü tanıkları çoğunlukla seyyahlardır. Seyyahlardan başka görgü tanığı şairlerin eserlerinde dolaylı olarak sosyal ve kültürel yaşama dair belli konularda bilgi vardır. Ayrıca, minyatürlerde ve gravürlerde sosyal yaşamdan bazı görüntülere rastlanır.

Osmanlı seyahatnamelerinin sayısı azdır. Bunlar arasında en iyi bilineni 17. yüzyıldaki Osmanlı gözlemci Evliya Çelebi'nin seyahatnamesidir. Diğer bir Osmanlı seyyahı Lâtîfî'nin şiirsel günlüğü 17. yüzyıl İstanbul'unda sosyal ve kültürel yaşam için iyi bir kaynaktır. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili seyahatnamelerin çoğu Avrupalı seyyahlar tarafından yazılmıştır. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da yayımlanmış olan bu tür seyahatnameler Osmanlı toplumu, Osmanlı şehirleri, Ortadoğu ve doğu Avrupa'da Osmanlı yönetiminde sosyal ve ekonomik yapı için önemli kaynaklardır.

Bu seyahatnamelerin yazarları Avrupalı seyyahlar Osmanlı şehirlerinde sosyal ve kültürel yaşam üzerine gözlemlerini yazdılar. Onların arasında ressam olanlar Osmanlı şehirlerindeki anıtsal binaları, çeşitli sosyal gruplardan kişileri, sosyal ve resmî törenleri yaptıkları resimlerde görselleştirdiler. Bu resimlerle birlikte Osmanlı şehirlerini gösteren haritaları seyahatnameleri içinde yayımladılar.

Seyahatnamelerde tarafsız veya gerçekçi görüşler, Avrupa devletleriyle Osmanlı devleti arasındaki politik ve diplomatik ilişkilere göre kısmen değişebilir. Bu bakımdan seyahatnamelerin ancak tarafsız olanlarının bilimsel bir araştırmaya kaynak olabileceği gözönünde tutulmalıdır. 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla ve 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı devleti ve onun kurumlarına karşı tarafsız görüşle kaleme alınmış yayınlarda bir artış görülür. Bunun nedeni 1789'da Fransız ihtilâlinin sonra Avrupa'da milliyetçi fikirlerin ortaya çıkması ve yayılmasıdır. Bununla beraber 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da politik, ekonomik ve kültürel gelişmelere bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili seyahatnamelerin çoğu doğru ve tarafsız yazılmıştır. Bunun nedeni 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devletiyle Avrupa devletleri arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin yoğun olmasıdır. Diğer nedeniyse bu devrin Avrupası'nda Rönesans ve Barok kültürlerin temeli olan evrensel ve hümanist anlayışın Avrupalı aydınlarca benimsenmesidir. Bu kültürlerin eğitimini almış Avrupalı aydınların Doğu kültürlerine merakı hümanist düşüncenin verdiği eğilimden doğmuş, gözlemlerini doğru ve tarafsız yazmaları da bilimsel düşünceden kaynaklanmıştır. Bu kültürlerin geleneğine göre yetişmiş pek çok Avrupalı Osmanlı toplumu ve kültürü üzerine gözlemlerini tarafsız ve doğru kaydetmeyi başarmışlardır.

Osmanlı Sosyal Tarihinin Kaynakları Olarak Seyahatnameler ve Onların 1980'den Önce İlk Keşifleri ve Değerlendirilmeleri

Eski çağlardan beri seyahatnameler tarihçiler tarafından sosyal tarih için en iyi kaynaklar olarak bilinir.

Geçmişte pek çok tarihçi eserlerinde seyahatnameleri değerlendirmişlerdir. 15. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Neşri, kitabında İstanbul şehrinin Fatih Sultan Mehmed tarafından imar edildiğini anlatırken "Seyyahlar şehadet ederler" diyerek seyyahları tanık gösterir.

Eski çağlarda antik dünyanın tarihçileri arasında Herodotus,

kendi zamanının tarihini yazmak amacıyla M.Ö. 450-440 yılları arasında seyahat etmiş ve gözlemlerini yazmıştı. Onun seyahatleri Küçük Asya (Anadolu), Mısır, Ege adaları, Doğu Akdeniz ve Babil'e kadar çok geniş bir coğrafi alanı kaplar. Herodotus'un bugün kendi adıyla anılan tarihini yazmaktaki amacı, gezdiği coğrafi yerlerin etnografik bir araştırmasını yapmaktır.

20. yüzyılda Arnold Toynbee gibi modern tarihçiler "çağdaş tarih"i yazarken seyahat etmiş ve gözlemlerini kaydetmişlerdir. Toynbee, 1921'de Batı Anadolu'yu gezdi ve burada dokuz ay kaldı. Buradaki gözlemlerine göre yazdığı "The Western Question in Greece and Turkey" adlı makalesinde Batı Anadolu'da Yunan işgalini eleştirdi ve daha önce politik nedenlerle ileri sürülen asılsız iddiaların geçersizliğini tanık olduğu gerekçeleri yazarak ortaya koydu.³

Ben burada 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılmış seyahatnameleri tanıtacağım ve bunların değerlendirilmesini yapacağım.

16. yüzyıl ortalarından 17. yüzyıl sonlarına kadar pek çok Avrupalı seyyah Osmanlı şehirlerine geldiler, bir veya birkaç yıl bu şehirlerde kaldılar. Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu seyahatlerinin nedeni Osmanlı devletiyle Avrupa devletleri arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilere bağlıdır. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları Avrupa, Ortadoğu, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da gittikçe genişlemekteydi. Osmanlı devletinin bu coğrafi bölgelerde uyguladığı siyasetinin amacı sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yürütülmesini ve sağlam bir idari sistem ve onun kurumlarıyla güçlü bir egemenliğin korunmasını hedef almıştı. Bu siyasetin bir sonucu olarak Osmanlı devletiyle Avrupa devletleri arasında siyasi ilişkiler arttı. Ayrıca bu devirde yeniden önem kazanan Akdeniz ticareti Avrupalılar ve Osmanlı devleti arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkin oldu. Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliği 1516-1517 yıllarında I. Sultan Selim'in saltanatın-

3 Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Cilt II, s. 713, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1957; Richard Clogg, "Politics and the Academy: Arnold Toynbee and Korae Chair," *Middle East Studies*, cilt 21, no. 4, Kasım 1985, s. 1-116.

da Suriye ve Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra kuruldu. Daha önce 15. yüzyılda bu bölgede yaygın olan korsanlığın Osmanlılar tarafından önlenmesinden sonra Akdeniz'de ticaret için güvenlik sağlandı.⁴ Osmanlı devleti ticareti teşvik için Doğu Akdeniz'de ve Ege'deki Osmanlı liman şehirlerinde Fransızlara, İngilizlere ve Hollandalılara ticaret izni verdi. 16. yüzyıl ortalarında İngilizler ve Fransızlar için Akdeniz ticareti ekonomilerinin temeliydi. Çünkü bu tarihlerde Amerika ve Uzakdoğu ticaretinde İspanyollar ve Portekizlilerle rekabet edemediler. Akdeniz ticareti diğer taraftan Osmanlı limanlarına ve şehirlerine refah ve zenginlik getirdi.

Ticari ilişkilerden ayrı olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu arasındaki savaşlar her iki imparatorluk arasında devamlı diplomatik ilişkilere yol açtı.

16. yüzyıl ortalarından başlayarak Avrupa devletlerinin dami büyükelçilikleri ve konsoloslukları İstanbul'da, Ege liman şehirleri ve adalarda, Suriye ve Kuzey Afrika'daki şehirlerde kuruldu. Bu devirde Avrupalı diplomatlar ve tüccarlar İstanbul'a ve diğer önemli Osmanlı şehirlerine geldiler. Bunların arasında antik kitaplar ve paralarla Osmanlı ülkelerinde yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamak için kralları tarafından özel görevlerle gönderilmiş misyonerler, rahipler ve bilginler de vardı. Resmî ve özel görevlerle gelenlerden başka Doğu şehirlerindeki sosyal ve kültürel hayatı merak eden bazı Avrupalı aydınlar kendi olanaklarıyla seyahat ederek Osmanlı şehirlerini gezdiler.

Bu devirde Avrupalıların Osmanlı şehirleri ve toplumu üzerine gözlemlerini içeren çok sayıda seyahatname Avrupa'da yayımlandı. Bunun için şimdi elimizde araştırma malzemesi olarak bu tür seyahatnamelerden oluşan çok zengin bir literatür var.

Bu seyahatnamelerden bazıları 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Avrupa'daki önemli kütüphanelerde elyazmalarının keşfedilmesinden sonra yayımlandı. Elyazmaların çoğu Franz

4 Wilhelm von Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, der. E. Z. Karal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975, s. 352.

Babinger ve Charles Schefer tarafından keşfedildi. Geri kalanı da Leon Dorez, M.H. Hauser, A. Boppe, H. Pernot, William Foster ve diğerleri tarafından keşfedildi ve yayımlandı.⁵ Diğer taraftan Osmanlı tarihi için çok değerli arşiv kaynaklarının önemli bir kısmıyla birlikte İtalyan görgü tanıklarına ait elyazmalar Marino Sanuto ve Eugenio Alberi tarafından yayımlandı.⁶

Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılmış elyazma seyahatnamelerin 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında keşfi Osmanlı araştırmalarında etkili oldu. Öncelikle yüzyıllarca uzun bir aradan sonra Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine ilgi arttı. Elyazma metinlerin yayımlanması seyahatname literatürünün araştırılması ve tanıtımında etkili oldu. Bu elyazmaların baskılarında görülen ve Schefer, Dorez, Babinger, Foster ve diğerleri tarafından yazılmış giriş kısımları ve notlar bilimsel bir araştırmanın ürünüdür.

Bununla beraber geç keşfedilen elyazmalarının yayımlanmasına rağmen 16. ve 17. yüzyıllarda yayımlanmış orijinal metinler bu devirlerde tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmadı. Çok sayıda olmasına rağmen seyahatnamelerin incelenmesi ve değerlendirilmesi uzun zaman ihmal edildi. Halbuki seyyahlar gözlemlerinin tarihçiler için kaynak olacağı bilincindediler. 1611 yılında İstanbul'da kalan İskoç seyyah Lithgow, eserinin tarihçiye düşünce ve bilgi verecek önemli bir kaynak olduğunu yazar.⁷

5 Franz Babinger, *Hans Dernschwam (1554-1555) Tagebucheiner Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, Münih-Leipzig, 1932; Conrad Jacob Hildebrandt (1656-58), Leiden, 1937; Charles Schefer, *Le Voyage d'OutreMer*, Paris, 1892; *Journal d'Antoine Galland pendant son Sejour a Constantinople*, Paris, 1881; *Le Voyage du Levant de Philippe du Fresne-Canaye, 1573*, (yay. haz. Ch. Schefer ve Henry Cordier, notlandırın M. H. Hauser, Ernest Leroux, Paris, 1897); Hubert Pernot, *Voyage en Turqui et en Grece 1665-1667*, Paris, 1925; A. Boppe, *Journal et Correspondance de Gedoy (Le Turc)*, Paris, 1909; Leon Dorez, *Itineraire Jerôme Maurand d'Antibe à Constantinople*, Paris, 1901; William Foster, *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, Londra, 1931.

6 Eugenio Alberi, *Relazione degli Ambasciatori Veneti al Seneto Societa*, Firenze, 1846; Marino Sanuto, *I Diarii*, Venezia, 1886-1903.

7 William Lightgow, *The Total Discourse of the Rare Adventures and Painful Peregriinations of Long Years*, Londra, 1640.

1980 yılına kadar Osmanlı sosyal tarihinin kaynağı olarak seyahatnamelerin değerlendirilmesi oldukça ihmal edilmiş bir araştırma alanıydı. 1950'lerde İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı kurumları üzerine yazmış olduğu eserlerinde Osmanlı tarihyazıcılığında Osmanlı şehirlerinde yaşamış Avrupalı görgü tanıklarının seyahatnamelerinin incelenmesine ve Türkçe'ye çevrilmesine büyük bir gereksinme olduğunu belirtir. Kendisi bu alanda yapılan incelemeler az olduğundan sadece birkaç seyahatnameden faydalanabilmişti. 1960'larda Bernard Lewis ve Robert Mantran araştırmalarında bazı seyahatnameleri kaynak gösterdiler.⁸ Türkiye'de Özdemir Nutku ve Metin And Osmanlı toplumunda günlük yaşamıyla ilgili çalışmalarında Avrupa seyahatnamelerinden alıntılar yaptılar.⁹

Ayrıca bazı bilimsel dergilerde bu devir seyahatnameleri ve seyyahlarından birkaçını tanıtan makaleler görüldü.¹⁰

Bütün bu yayınlardan farklı olarak İsmail Hami Danişmend Türk gelenekleri ve ahlakı üzerine yazdığı eserinde Avrupa seyahatnamelerini kaynak olarak değerlendirdi. Danişmend, eserinde Osmanlı toplumunun gözlemcileri olan Avrupalıları "eski Avrupalılar" diye tanımlar. Bu onun 16. ve 17. yüzyıl Avrupası'nda yetişmiş bu seyyahların tutum ve düşüncelerinde Rönesans veya Barok kültürlerinin etkilerini iyi bildiğini gösterir.¹¹

Son yıllarda bu devir Avrupa seyahatnamelerinden gelişigüzel alıntılar içeren yayınlarda bu bilinç görülmez. Bu tür incele-

8 Bernard Lewis, *Istanbul and the Civilisation of the Ottoman Empire*, Oklahoma, 1963; Robert Mantran, *Istanbul Dans la Seconde Moitie du XVII Siecle*, Paris, 1962; *La Vie Quotienne a Constantinople a l'Epoque de Soliman Le Magnifique et de Ses Successeurs XVIe-XVIIe Siecles*, Paris, 1965.

9 Özdemir Nutku, *IV Mehmed'in Edirne Şenliği*, Ankara, 1972; Metin And, "XVI. Yüzyılda Şehzadelerin Sünnet Düğünü", *Tarih Mecmuası*, Şubat 1969, s. 42-6, "Nahıllar", *Tarih Mecmuası*, Ocak 1969, s. 16-20.

10 O. Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, c. XV, sayı 58, Ankara, 1951; S. Eyice, "İstanbul, Eski Eserler", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, sayı 1214, s. 137-144.

11 İsmail Hami Danişmend, *Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı*, İstanbul, 1961.

melerde seyahatnamelerin değerlendirilmesi ve yorumu ciddi bir yetersizlikle sonuçlanır. Bu devir seyahatnamelerini değerlendiren araştırmacı devrin Avrupa kültürlerini iyi bilmeli ve buna bağlı olarak Avrupalı görgü tanıklarının bu kültürlerin eğitimini alarak yetişmiş olduklarını gözönünde bulundurmalıdır. Aksi halde bu seyyahların yazılarının değerlendirilmesi dar ve tek yönlü bir bakış açısından yapılır ve sonuçta eksik ve hatalı bir değerlendirme olur. Bu, seyahatnamelerin değerlendirmesinde dikkat edilecek hususlardan sadece biridir.

1960-1980 yılları arasında Avrupa seyahatnameleri üzerine incelemeler sınırlıydı. Weber'in eserinden başka Avrupa seyyahları üzerine yazılmış bir bibliyografya yoktu. Ortadoğu'ya gelen bazı seyyahlar ve seyahatnamelerini tanıtan Weber'in eseri 1953 yılında Princeton'da yayımlandı.¹²

1980'den sonra ancak 1991'de bir bibliyografya Ankara'da Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlandıysa da bu sadece 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl seyahatnamelerini içerir.¹³ Bunların dışında Avrupa seyahatnamelerinin iki zengin koleksiyonu biri Washington'da Dumbarton Oaks Kütüphanesi'nde, diğeri de Atina'da Gennadios Kütüphanesi'ndedir.¹⁴

1980'den önce bu seyahatnamelerden yapılan tercümelemler sadece az olduğu gibi orijinal metne göre yetersizdi. Örneğin, Chevalier d'Arvieux'nün *Memoirs*'ının İngilizce tercümesi bütün eserin sadece küçük bir kısmını içerir, d'Arvieux'nün 1657 ve 1672 yılları arasında Araplar üzerine gözlemlerinden ibarettir. Bu aynı zamanda metnin tam çevirisi de değildir. Bu tür tercümelemlerden Jean Baptiste Tavernier'nin 1678'de Amsterdam'da yayımlanan *Nouvelle Relation de l'Interieur du Serrail du Grand Seigneur*'ün Türkçe çevirisi *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*

12 H. Weber, *Voyages and Travels in Greece, the Near East Adjacent Regions Made Previous to the 1801*, Princeton, 1953.

13 S. Yerasimos, *Le Voyageurs Dans l'Empire Ottoman XIVe-XVIe Siecle*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

14 Bu iki koleksiyondan Semavi Eyice ayrıca bir makalesinde daha bahseder. bkz. Semavi Eyice, These "Bertrandon de la Baroquiere ve Seyahatnamesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1974.

adıyla 1984'te İstanbul'da yayımlandı.¹⁵ 1996'da İstanbul'da yayımlanan *Büyük Efendi'nin Sarayı* adlı çeviri, Robert Wihers'in yazdığı *Grand Signor's Seraglio*'dan yapıldı.

Seyahatnamelerin Osmanlı sosyal tarihi için kaynak olarak değerlendirilmesi birkaç sınırlı araştırma dışında 1980 yılına kadar ihmal edildi. Seyahatnamelerin incelenmesini geciktiren nedenlerden biri, 1945'te uygulanmaya başlayan yeni benimsenmiş bir programdan kaynaklanır. Bu program 1970'lere kadar uygulandı. Programın amacı Osmanlı araştırmalarında sadece Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı kaynaklarının incelenmesiydi. Amerika, Avrupa ve Türkiye'deki üniversitelerde Osmanlı incelemeleri için açılan yeni bölümlerde çalışmalar sadece Osmanlı dili ve Osmanlı kaynakları üzerine odaklandı. Bu program Halil İnalcık, Andreas Tietzes, Kemal Karpat ve diğerleri gibi Türk ve Avrupalı araştırmacılar tarafından başlatıldı. Bu üniversitelerde yazılan doktora tezlerinde seyyahların gözlemleri dikkate alınmadı. Bununla beraber bazı tezlerde sadece birkaç seyahatnameden alıntılar yapıldı. Bu tezler genellikle Osmanlı tarihi üzerine yazılmış Osmanlı metinlerini inceler.

Bunlardan farklı olarak Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalcık, Osmanlı arşivleri ve kanunnamelerini araştırdılar ve eserlerinde Osmanlı arşivlerinin en iyi değerlendirmesini yaparak Osmanlı kurumlarına dair bilinmeyen noktaları açıkladılar.

1970'lerin sonlarına kadar Osmanlı incelemelerinde Batı kaynakları ve seyahatnamelerinin eksikliği büyük bir boşluk olarak ancak 1980'den sonra bazı Türkologların dikkatini çekti. Avusturyalı Türkolog Richard Kreutel'in bu konuda görüşleri bize Profesör Hans Erich Kasper tarafından iletildi: "Elimizde üzerinde çalışmamız gereken çok zengin bir kaynak literatürü var. İslâmî dillerden başka dillerde yazılmış bu değerli kaynakları kullanmalıyız. Tarihçinin görevi dilbilimle ilgili çözümlerinin çok ötesine erişmektir. Bu görev konuya taraf-sız, bilimsel ve geniş bir bakış açısıyla yaklaşmayı esas alır. Ta-

15 W. H. Lewis, *A Levantino Adventurer*, Londra, 1962; P. Üstündağ, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, İstanbul, 1984.

rih bilimi bir sentez yapabilmek için bu bilimin uzmanlaşmış her dalıyla işbirliği ister.” Kreutel’e göre Osmanlı tarihinin Batı kaynakları sınıflandırılmalı, tercüme edilmeli ve tarihçilerin dikkatine sunulmalıdır.

Tarihçinin görevi bu kaynakların değerlendirmesini gerektirir. 1979’da uzun yıllar yaptığım araştırmalar sonunda yazdığım doktora tezimde bu konuda önemli hususları açıkladım.¹⁶

Araştırma Yöntemi

Kaynakların Sınıflandırılması

1968 ve 1974 yılları arasında Osmanlı sosyal tarihi üzerine Batı kaynaklarını ve seyahatnamelerini inceleyip ve sınıflandırdım. Seyahatnameler arasından Osmanlı tarih araştırmalarında kaynak olabilecek nitelikte olanları seçtim. Bu seçilmiş metinleri İngilizce ve Fransızca’dan Türkçe’ye tercüme ettim. Latince, İtalyanca ve Almanca metinlerin Türkçe çevirileri bu dillerde uzmanlar tarafından yapıldı. Çalışmamın yöntemi seyahatnamelerin Osmanlı araştırmalarında kaynak olarak değerlendirilmesi üzerine kuruldu.

Araştırma konusunun kaynakları olarak seçtiğim seyahatnameler seyyahların sadece gözlemlerini içermez. Bu seyyahlar gerçeği yazabilmek için gözlem yapmakla yetinmemişler, deneysel ve bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Örneğin, 1680 yılında İtalyan gözlemci Gio Battista Donado İstanbul’un çevre sınırını yazarken şehrin sınırını ölçtü ve bulduğu sonucu kaydetti. 1652 ve 1672 yılları arasında Osmanlı şehirlerinde kalan Fransız diplomat Chevalier d’Arvieux, Halep şehrinin nüfusu hakkında doğru bilgi almak için zamanın Osmanlı resmî belgelerinden faydalandı.¹⁷

Bununla beraber seyyahların gözlemlerine bir kanıt olarak onların yazdıklarını devrin Osmanlı kanunnameleri ve belgeleriyle karşılaştırdım. Sonuçta seyyahların kayıtlarında Os-

16 Gülgün Üçel-Aybet, XVI. ve XVII. Yüzyıl Batı Seyyahlarına Göre Osmanlı İmparatorluğu, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1980.

17 Bu noktaya Andre Raymond’da dikkat çekmiştir.

manlı şehirleri ve toplumu hakkında yazılanların Osmanlı kanunnameleri ve resmî belgelerinde aynı şekilde kaydedilmiş olduğunu buldum. Bu seçtiğim seyahatnamelerin Osmanlı sosyal tarihi için değerli kaynaklar olduğunu kanıtlar.

Buna bir örnek olarak 17. yüzyıl ortalarında İngiliz seyyah Robert Withers'ın yazdığına göre, devşirme bir devlet görevlisi ölünce mülkünün 2/3'ü devlet hazinesine kalırdı. Bu bilgi aynı zamanda Ömer Lütfü Barkan'ın yayımladığı *Osmanlı Kanunnamesi*'nde yazılıdır.¹⁸

Avrupa Kültürlerini Anlayış

Osmanlı sosyal tarihinin kaynak literatürü olarak Avrupa seyahatnamelerini değerlendirirken araştırmacının Osmanlı kültürünü ve geleneklerinin yanısıra devrin Avrupa kültür ve geleneklerini de iyi bilmesi ve anlaması gerekir. Devrin Avrupa kültürlerini ve geleneklerini iyi bilmek ve anlamak Osmanlı toplumunun Avrupalı gözlemcilerini daha iyi tanıma fırsatını sağlar. Bu, araştırmacıyı Avrupalıların gözlemlerini yorumlarken tarafsız bir görüş kazanması için yönlendirir. Ayrıca, bu devirde Avrupa'da siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerin ortamı hakkında yeterli bilgi meseleyi aydınlatmakta yardımcı olur. Rönesans ve Barok devirlerinde kültürel gelişmelerin etkisinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupalı seyahatler gözlemlerini doğruluk, bilimsellik ve evrensellik kavramıyla yazdılar.

Bu nedenle tarafsız bir görüş açısından gerçeği yazmayı baskıladılar. Onların Osmanlı İmparatorluğu'na seyahatlerinin esas nedeni bir Doğu imparatorluğu sınırları içindeki çeşitli kültürlerden ülkeleri ve insanları tanıma isteğinden kaynaklanır. Örneğin 1554-1555'te Alman İmparatoru'nun elçisi Busbecq ve seyyah Dernschwam İstanbul'a ve oradan da Amasya'ya birlikte seyahat ettiler. Yazılarından anlaşıldığı gibi her

18 Gülgün-Üçel Aybet, "An Analytical Study of the Administrative and Social Policy of the Ottoman State", *Proceedings of CIEPO*, 1-4 Temmuz 1984, Cambridge, ed. Jean-Louis Bacque-Grammont ve Emeri van Donzel, Paris, 1987, s. 159-170.

ikisi de merak ve içtenlikle gördüklerini en ince ayrıntıya kadar kaydettiler ve tarafsız bir görüşle yazdılar. Özellikle Anadolu'da seyahat ettikleri yıllarda Osmanlı ve Alman İmparatorlukları arasında savaşların devam ettiği düşünülürse, onların gözlemlerini yazarken tarafsız ve önyargısız kalabilmeleri önemlidir. Bu, onların seyahatnamelerinin Osmanlı sosyal tarihi için değerli kaynaklar olduğunu gösterir.

Araştırmamda eserlerini değerlendirdiğim diğer seyyahlar Busbecq ve Dernschwam gibi aynı yaklaşımla gözlemlerini yazdılar. Bu devrin gözlemcilerine özgü bu yaklaşım onların yetişirken aldıkları eğitim ve kültürün onların kişilikleri, düşünce ve davranışları üzerindeki etkisinden doğar. Ayrıca Rönesans ve Barok kültürlerin temel eğitimine göre bu devir aydınları gibi bu seyyahların her biri bilimde ve güzel sanatlarda birçok eser vermiş uzmanlardı. Örneğin, Busbecq ve Tournefort botanist, Denschwam araştırmacı ve bilgin, Pietro Della Valle barok devrin en iyi teorilerinden idi. Nicolas de Nicolay coğrafyacı, Aaron Hill oyun yazarı ve şairdi.

Bununla beraber aynı devirde yukarıda adı geçen gözlemcilerden başka Osmanlı İmparatorluğu'na karşı farklı tutum ve yaklaşımda olan diğer Avrupalı yazarlar da vardı. Bu tür eserler genellikle siyasi nedenlerle kaleme alınmış ve siyasetle ilgili yazılardır. Bu gibi eserlerden biri Du Vignau'nun yazdığı *The New Account of Turkish Affairs*'dir (Londra, 1688; Du Vignau, 1687'de İstanbul'da Fransız elçisinin sekreteriydi).

Siyasi nedenlerle Vignau gibi tarafsız olamayan gözlemcilerden başka, yetişirken iyi bir eğitim alamadığı için dar görüşlü ve gerçekçi olamayan gözlemciler de vardı. Bu gibi gözlemciler arasında Thomas Dallam örnek gösterilebilir.¹⁹ Dallam, org yapımında usta bir el sanatçısıydı, bu bakımdan bilimsel bir eğitim almamıştı. Onun günlüğüne ait metinde yazı ve imla hataları bunu gösterir. Dallam'ın 1599'da İstanbul'a geliş nedeni, yaptığı orgu Topkapı Sarayı'nda yerine kurmak-

19 Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Bellekten*, cilt IV, sayı 58, Nisan, 1951, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1951.